

Vrouwelijke Engelandvaarders, helpers en het verzet

*Ter aanvulling op de tabel en de website van het
Engelandvaardersmuseum*

Inhoudsopgave

Inleiding	blz. 2
Grafieken over vrouwelijke Engelandvaarders	blz. 3
De motieven van vrouwelijke Engelandvaarders en helpers	blz. 5
De reis naar Engeland	blz. 6
De verhoren in Engeland	blz. 9
De beroepen van vrouwelijke Engelandvaarders in Engeland	blz. 10
Bijzonderheden over de vrouwelijke Engelandvaarders	blz. 12
Bronnen	blz. 13

Inleiding

Engelandvaarders worden door Agnes Dessing omschreven als Nederlandse mannen en vrouwen die tijdens de bezetting geprobeerd hebben naar Engeland te ontsnappen met de bedoeling om een bijdrage te leveren aan de bevrijding van Nederland. Deze betekenis wordt ook gehanteerd in dit document. Agnes Dessing houdt echter enkele tijdsgrenzen aan die bepalen of een persoon een Engelandvaarder genoemd kan worden. Deze tijdsgrenzen zijn na 14 mei 1940 tot voor de bevrijding van Zuid-Nederland in september 1944. De reden voor deze tijdsgrenzen is dat Nederland op 14 mei 1940 helemaal bezet was en dat het vertrek naar Engeland na september 1944 gemakkelijker werd door het bevrijde Zuid-Nederland. Deze tijdsgrenzen worden in dit document en in de tabel niet gehanteerd.

Daarnaast hebben enkele vrouwen poging gedaan om naar Engeland te gaan maar deze pogingen waren mislukt. Deze vrouwen worden daarom in zowel de tabel als in dit document 'overig' genoemd.

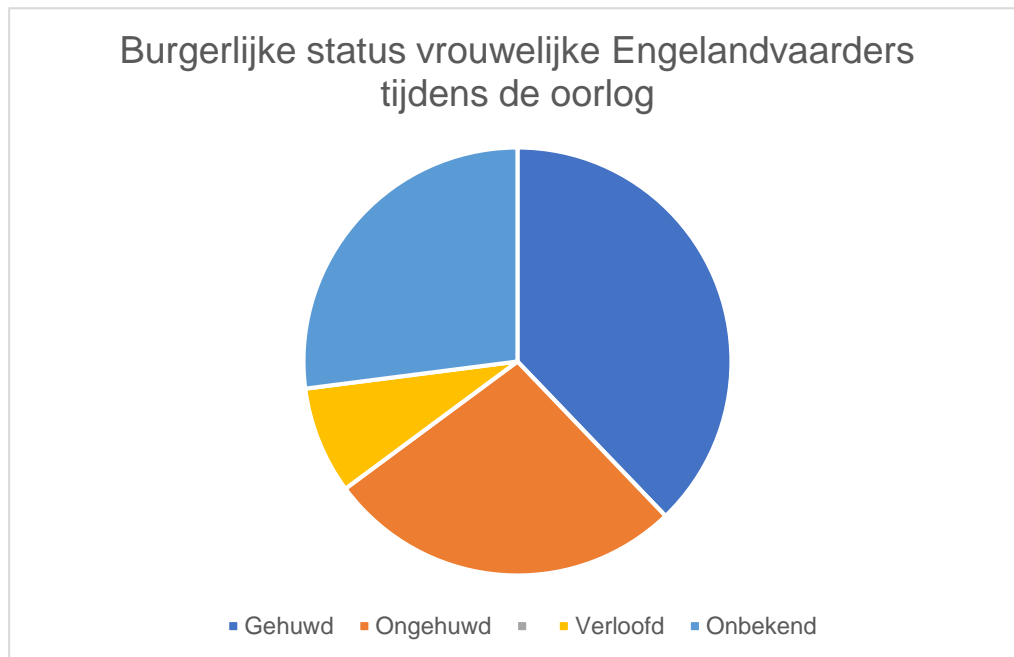
De groep vrouwen die naar Engeland vertrok was relatief klein. Van alle Engelandvaarders was 2.8% vrouw. Agnes Dessing geeft drie redenen die verklaren waarom het aantal vrouwen lager is dan het aantal mannen. Ten eerste kwamen zij minder toe aan het verzet door hun rol als huisvrouw en moeder. Ten tweede was er geen dienstplicht voor vrouwen. Ten derde hadden vrouwen minder dringende redenen om het land te verlaten. (De Schakel, januari 2019, 39^e jaargang, nr. 159, blz. 36)

In dit document staan vrouwelijke Engelandvaarders, helpers en 'overige' vrouwen centraal. Ter aanvulling op de tabel en de website worden verhalen over hen toegelicht en wordt het beeld van deze vrouwen, hun reis, hun motieven, de verhoren en hun leven in Engeland, duidelijker. Hun verhalen worden onder andere door quotes genoemd.

Grafieken over vrouwelijke Engelandvaarders

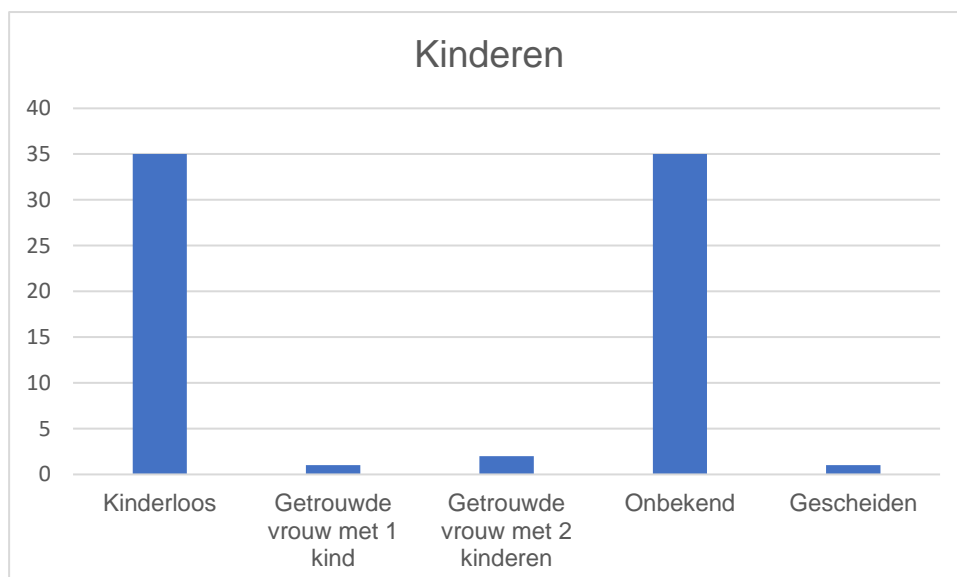
Enkele grafieken over vrouwelijke Engelandvaarders die een overzicht geven over de vrouwelijke Engelandvaarders.

Burgerlijke status

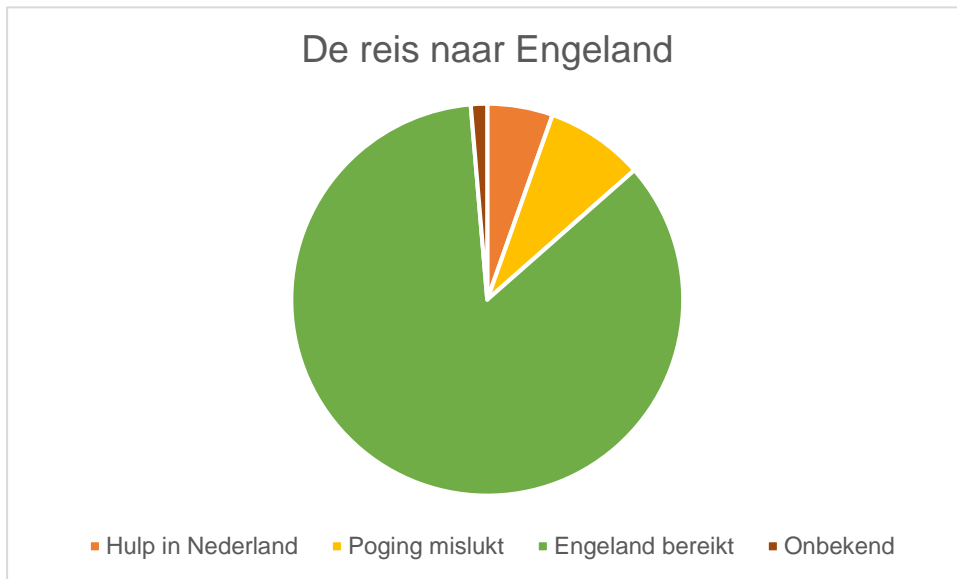
(28 gehuwd, 6 verloofd, 20 ongehuwd, 20 onbekend)

Kinderen

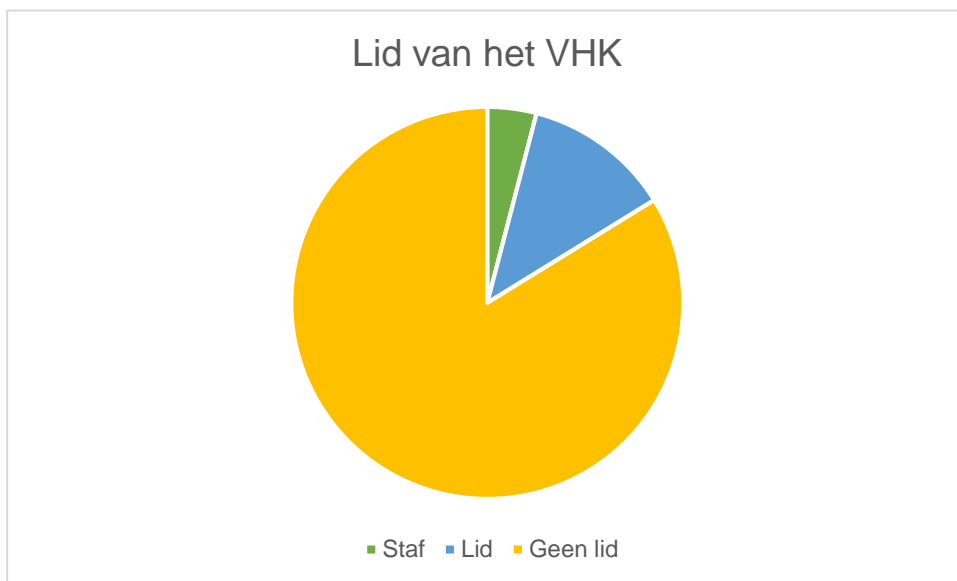
(35 kinderloos waarvan 14 ongehuwd en 4 verloofde vrouwen, 1 vrouw had 1 kind, 2 vrouwen hadden 2 kinderen, 35 onbekend, 2 gescheiden had één 3 kinderen)

De reis naar Engeland

(4 helpers in Nederland, 6 mislukte pogingen, 63 bereiken Engeland, 1 onbekend)

Lid van het VHK

(3 stafleden, 9 gewone leden, 62 geen lid)

De motieven van de vrouwelijke Engelandvaarders en helpers

De tocht naar Engeland verliep per persoon verschillend en was zwaar. Het gevaar lag op de loer om bijvoorbeeld te worden opgepakt. Toch maakten deze vrouwen de keuze om naar Engeland te gaan. Hieronder staan enkele motieven.

Een van de motieven was het vechten voor de bevrijding. Dit gold voor **Lidy Keg**.

- 'Ik dacht toen: als ik een jongen was, zou ik dat doen. Ik heb kind nog kraai. Ik wil me inzetten voor de oorlog. Ik wil iets doen om ons land van het Duitse juk te bevrijden.'

Ook **Emmy Rutten-Broekman** wilde vechten voor de bevrijding. Haar milieu kan hier mogelijk een verklaring voor zijn. Haar vader was namelijk beroepsmilitair.

De '**trois jeunes filles**' (**Beatrice Musaph, Carla Musaph en Rachel Waterman**) hebben alles op alles gezet om naar Engeland te komen.

- 'We hebben vier grenzen illegaal overschreden en, we hebben gevochten voor ons ideaal en we hopen dat onze beloning zal zijn dat we mee kunnen helpen in den grooten strijd voor de eindoverwinning. Leve de Koningin.'

(Dessing, blz. 54 en 55)

Ellis Maud Brandon was een van de 3000 vrouwen die in Nederland verzetswerk deed maar meer wilde doen. Dit verzet pleegde ze samen met haar toenmalige vriend Herman Friedhoff. Dit verliep goed tot de Gestapo in 1942 op zoek was naar haar vriend. Ze besluiten samen te vluchten naar Engeland om hun verzetswerk voort te zetten. (Vis, blz. 17-23)

De reis naar Engeland

De motivaties van de vrouwen waren verschillend, zo ook de reis naar Engeland. De route, het verloop van de reis en de gevoelens die erbij kwamen kijken, zijn anders. Enkele verschillende verhalen worden hieronder benoemd.

Josepha Mendels koos voor de zuidelijke route. Uiteindelijk bereikt Mendels Perpignan en komt ze na barre omstandigheden via de Pyreneeën in 1942 Spanje binnen. Aangezien ze alleen reisde moest ze alles zelf regelen. De passeur die haar via de Pyreneeën had moeten helpen, liet haar in de steek en beroofde enkele van haar bezittingen. Hierdoor werd haar reis steeds zwaarder. Toch kreeg ze het voor elkaar de Pyreneeën over te steken. Echter, ze werd aan de Spaanse grens door de Spaanse politie opgepakt, maar het Nederlandse consulaat zorgde ervoor dat Mendels de Spaanse cel mocht verlaten. Na enkele gesprekken met het Nederlandse consulaat werd ze in Madrid in ballingschap gestuurd. Ze verstuurde vanuit Madrid enkele verzoeken naar de Engelse en Nederlandse regering in Londen om als journalist in Londen aan de slag te gaan. Haar impulsieve gedrag, antinazi ideeën en kennissen die in Londen werkten, zorgden ervoor dat ze naar Londen mocht komen. Op 11 juni 1943 zette ze voet op Engelse bodem. (Heimans, blz. 124-139, 143-146, 147-149)

De reizen naar Engeland verliepen soepeler als een man en vrouw samen op reis gingen. Men kon zich namelijk voordoen als stel. Dit gold ook voor **Lidy Keg** en haar vriendin **Dolly**. Zij gingen met twee mannelijke reisgenoten naar Engeland. In Parijs werden ze apart ingedeeld per kamer. Hun bevindingen waren als volgt:

- 'De passeur zei- waar ik achteraf woedend om was- dat het veiliger was om ons als verloofde stellen voor te doen. De mannen zouden dus bij ons slapen. Dat was voor die tijd. Toch denk ik achteraf dat het beter is geweest. De mannen hadden zich wat mij betreft keurig gedragen. Er is niets gebeurd. Maar die andere man heeft mijn vriendin Dolly geprobeerd in te palmen. Daar was ze niet van gediend en toen heeft ze besloten terug te gaan.' -

Ellis Maud Brandon ging samen met haar vriend Herman Friedhoff naar Engeland. De hulp van een grenswacht maakte het mogelijk om naar België te gaan om vervolgens met de trein naar Parijs en Bordeaux reizen. Ze komen daar in contact

met een Baskische passeur die hen naar Spanje zal brengen. Na een lange looproute komen ze uiteindelijk in Spanje. Via Spanje komt Brandon alleen in Portugal terecht door de hulp van het Britse consulaat. Ze vliegt in 1943 met een KLM-toestel naar Engeland. (Vis, blz. 17-35)

Joke Sanders wil met haar vrienden Harry en Sam Meijer naar Engeland gaan. Ze bereiden hun tocht goed voor. Een stalen kano met luchtkisten en een buitenboordmotor, waterdichte kleding, een kompas en voldoende voedsel werden aangeschaft voor de tocht. De Rotterdamse garagehouder Jan Hogeboom vervoert de kano per oplegger naar de duinen bij Noordwijk. De afvaart verloopt zonder problemen, maar op zee slaat de kano plotseling om. De drie opvarenden hebben grote moeite het strand te bereiken. Maanden later besluiten ze via Frankrijk en Zwitserland naar Engeland te gaan. Bij de Frans-Zwitserse grens worden ze echter gearresteerd en naar een concentratiekamp gebracht, waar ze alle drie om het leven komen.

Marion Geertruida Smit probeert in gezelschap van officier Hans Hers, de geheim agent Lodo van Hamel, Jean Mesritz en professor Lourens Baas Becking naar Engeland te gaan. Op 12 oktober 1940 kwamen ze bijeen in het koffiehuis van Echtenerbrug. Ze vertellen daar dat ze op het meer de vogeltrek willen bestuderen, maar ze wekten argwaan. Een boerin belt de dorpsveldwachter, die op zijn beurt de Duitse politie waarschuwt. De eerste poging mislukte. De tweede poging mislukt omdat het vijftal was verraden. Tijdens de tweede poging blijkt namelijk de hele oever van het meer afgezet te zijn met machinegeweren en zoeklichten. Twee bemanningsleden raken licht gewond. Ze worden door Trijnus Hoekstra en Pieter Cornelis Schmidt Crans, beiden van de marchaussee, gearresteerd en overgedragen aan de Duitse politie, die hen overbrengt naar de gevangenis van Scheveningen. Baas Becking, Hans Hers en Marion Smit worden vrijgesproken. Marion werd op 8 april 1941 vrijgelaten.

Yvette Bartlema-Sanders was de tweede vrouw die tijdens de oorlog de Noordzee oversteekt samen met schipper Kees Koole, Hein Kaars Sijpesteijn, Hein Louwerse en Henning Meyer. De overtocht verliep stormachtig maar succesvol. De replica van

de boot staat in het Engelandvaardersmuseum.

Zeemanshoop is de naam van een motorreddingsboot die aan het begin van de Tweede Wereldoorlog werd ingezet om een grote groep mensen naar Engeland te vervoeren. Normaliter was het een reddingsboot die op de Noordzee te hulp schoot bij problemen. De boot had zijn thuishaven in Scheveningen. Eenmaal Nederland capituleerde, besloot een deel van de bevolking om Nederland te verlaten en via de Noordzee naar Engeland te gaan. Echter, vele schippers boden geen hulp om naar Engeland te varen. Vier studenten wilden ook naar Engeland. Eén van hen opperde het idee de reddingsboot Zeemanshoop van de Noord- en Zuid-Hollandsche Reddingmaatschappij (NZHRM) te kapen en hiermee de zee op te gaan. Bij het starten van de motor van het schip bood de Scheveningse visser Tinus Rog een helpende hand.

Van de 42 vluchtelingen aan boord bleken 24 een Joodse achtergrond te hebben. Vele van deze Joodse vluchtelingen op de Zeemanshoop waren uit Den Haag afkomstig, zoals de kritische journalist Joop van der Laan, advocaat Wim Belinfante en zijn zus **Ada**.

Voor het vertrek uit de Scheveningse haven bleek dat De Zeemanshoop te vol was. Op zee uitten passagiers tegen de studenten hun zorgen over een ontdekking door de Luftwaffe of de Kriegsmarine. Het was ook onbekend of de hoeveelheid brandstof toereikend genoeg was om Engeland te bereiken. Bovendien lag de zee vol mijnen. Student Harry Hack maakte de groep duidelijk dat ze door gingen varen.

Uiteindelijk lukte het de vluchtelingen Engeland te bereiken. Op 15 mei signaleerde de Britse mijnenveger HMS Venomous de Zeemanshoop en nam de vluchtelingen aan boord. Na de redding van de vluchtelingen brachten de Britten de reddingsboot naar Dover. Tijdens de oorlog werd het schip bij de Nederlandse marine in Engeland gebruikt als communicatievaartuig bij de mijnenveegdienst te Holyhead en later te Harwich. Na de oorlog keerde het schip terug naar Nederland. (website: <https://www.joodserfgoeddenhaag.nl/ontkomen-uit-scheveningen-met-de-zeemanshoop/>)

De verhoren in Engeland

Na een lange en moeizame reis gehad te hebben, stond in Engeland het eerste obstakel te wachten: het verhoor. Volgens Agnes Dessing zijn vele verhoren van de vrouwelijke Engelandvaarders gekoppeld aan het verhoor van hun man of verloofde. Toch zijn er enkele beschrijvingen over de verhoren of bijzondere opmerkingen die tijdens de verhoren zijn genoemd.

Josepha Mendels voelde zich als een 'schurk' behandeld tijdens de verhoren in Engeland. Toen ze in Engeland aankwam, werd ze direct doorgestuurd naar de Patriotic School. Hier werden Engelandvaarders getest op betrouwbaarheid om infiltratie te voorkomen. Ze beschreef de verhoren als 'zwaar' en 'lang'. (Heimans, blz. 151-153)

Ellis Maud Brandon omschrijft net als Mendels dat de verhoren lang duurden en ze tijdens de verhoren 'brut' werden behandeld. De sfeer was 'zwart'. (Vis, blz. 34-36)

Tijdens de verhoren werd ook gevraagd naar kennis over verraders en NSB'ers in Nederland. Het verhoor van **Selma Joles** toont dit aan. Ze wekte daarnaast verontwaardiging toen ze vertelde dat ze in Lissabon seksuele diensten aan had geboden aan een lid van de Duitse Gezantschap in ruil voor een uitreisvisum voor een bloedverwante in Nederland.

Cornelia Kranendonk werd in haar verhoor beschreven als een '100% goede Nederlandse' omschreven. Volgens ondervrager Pinto zou ze een goede psychologische blik op de wereld hebben en een ingeboren moed hebben. Ook had ze een 'geestdriftige' vaderlandsliefde en waren ze ervan overtuigd dat ze zonder aarzelen haar leven zou geven. Ook zou ze een goede arts zijn geweest die tijdens haar reis vele Nederlanders verzorgd zou hebben.

De beroepen van vrouwelijke Engelandvaarders in Engeland

Eenmaal de verhoren voorbij waren en de vrouwen vertrouwd werden, was de volgende stap om een bijdrage te leveren in Engeland tegen de Duitse bezetting. De motieven tonen verschillen in gedrevenheid om aan de slag te gaan zoals de beroepen van de vrouwelijke Engelandvaarders aantonen. Aangezien vrouwen tijdens de Tweede Wereldoorlog niet in het leger mochten en de situatie van de vrouw anders was, kwam het volgens Agnes Dessing vaak neer op administratieve taken. Echter, er zijn ook vrouwelijke Engelandvaarders die andere taken hebben uitgevoerd. Op december 1943 werd het Vrouwen Hulp Korps (VHK) opgericht. Hun taak was humanitaire hulpverlening. Dit initiatief kwam in 1942 vanuit de Bond van Nederlandse Vrouwen. Ze wilden een vrijwillige organisatie. De organisatie werd na de invasie van Normandië gemilitariseerd. (Dessing, blz. 53 en 300)

Een van de vrouwen wist gelijk bij welke strijdkrachten ze ingedeeld wilde worden.

Ida Veldhuizen van Zanten wilde vijand te lijf gaan als pilote. Ze was in het bezit van een vliegbrevet en had voor de oorlog gewerkt als stewardess bij de KLM.

- 'Ik kon niet tegen de vernedering van de Duitse bezetting. Toen ik een radio-uitzending hoorde over een Engelse pilote, Amy Johnson, die een korps van vrouwelijke Engelandvaarders had samengesteld, dacht ik: daar moet ik bij zijn.' - (De Schakel, januari 2019, 39^e jaargang, nr. 159, blz. 36-38)

Ze wilde bij het transportvliegerskorps. Ze werd de eerste keer afgewezen omdat ze een 'buitenlander' was. De tweede keer werd ze afgewezen omdat ze niet door de vliegetest kwam. Ze kreeg een derde kans door prins Bernhard en ze slaagde voor de test. Ze vloog afgebouwde toestellen van de fabriek naar de vliegvelden. (Dessing, blz. 298) De ferry-diensten waren niet zonder risico's want er gebeurden veel ongelukken: 2000 vliegtuigen gaan in de oorlogsjaren verloren en 173 vliegers komen om het leven, onder wie 16 vrouwen. Ida maakt in totaal 583 vliegreizen.

Martha van Esso-Polak slaagde er samen met haar man in om de oversteek naar Engeland te maken om de deportaties te ontlopen. Zij was arts in opleiding en stelde zich beschikbaar in Engeland. (Dessing, blz. 55 en 298)

In 1945 werd ze bekend door de Van-Esso test. Vele mensen in de concentratiekampen hadden last gehad van luizen. Dit werd verholpen door DDT.

Volgens van Esso-Polak waren de luizen hier niet gevoelig voor. Dit bleek uiteindelijk te kloppen door haar onderzoek.

Trix Terwindt werd als geheime agent gedropt in Nederland. Ze gaf bij aankomst aan te willen vechten, maar dat bleek in eerste instantie niet mogelijk voor een vrouw. Ze ging aan de slag als secretaresse bij een ministerie. Ze werd later door de Britse kapitein Aire Navey gevraagd als agente voor M19. Ze moest naar Nederland om een ontsnappingslijn voor Britse piloten te organiseren. Ze kreeg een opleiding bij Special Operations Executive (SOE) en werd op 13 februari 1943 bij Kallenkote gearachuteerd. Ze werd opgewacht door de Sicherheitsdienst en in een afgelegen huis 80 uren ondervraagd. Ze liet niets los en werd naar Kamp Haaren gebracht. (Dessing, blz. 298 en 307)

In mei 1944 wordt ze overgeplaatst naar de gevangenis van Scheveningen (het 'Oranjehotel'). Wat volgt is een transport naar Ravensbrück en in januari 1945 naar Mauthausen. Het kamp werd uiteindelijk door de Amerikanen bevrijd. Trix is een van de 59 slachtoffers van het Englandspiel en een van vijf die de oorlog overleefde.

Emmy Rutten Broekman en **Rie Stokvis** hielden zich bezig met de organisatie van het VHK om de Oostende over te steken. Op 13 november 1944 steken 8 groepen van het VHK naar Oostende over om in het bevrijde deel van Nederland hulp te verlenen. Ze probeerden geëvacueerde kinderen te helpen.

Bijzonderheden over de vrouwelijke Engelandvaarders en helpers

Naast de reis naar Engeland, de motieven, de verhoren en de beroepen zijn er enkele bijzondere verhalen of gebeurtenissen tijdens en na de Tweede Wereldoorlog over de vrouwelijke Engelandvaarders.

Jetty Pearl was een zangeres en zong in 1942 het volgende lied over een NSB'er:

Op de hoek van de straat staat een NSB'er,

'tis geen man, 'tis geen vrouw, maar een farizeeër.

Schiet hem dood, in zijn poot, doe hem in een kissie,

Doe er dan wat water bij, dan zwemt hij als een vissie.

Ze wordt na de oorlog samen met Corry Brokken de eerste afgevaardigden voor het eerste Eurovisie Songfestival waar zij tweede werden. Het liedje was geschreven door Annie M.G. Smit en heet 'de Vogels van Holland'.

Jos Gemmeke haar rapporten en verleden worden door Mijke van Wijk in haar onderzoeken (die zijn opgenomen als podcast) bekeken. Enkele verhalen over haar rol als geheime agent en haar dropping zijn volgens van Wijk anders. Het is de vraag of het klopt wat Jos Gemmeke verteld heeft over haar verleden.

Bronnen

Deze bronnen zijn ook gebruikt voor de tabel over de vrouwelijke Engelandvaarders en helpers

- Dessing, Agnes, *Tulpen voor Wilhelmina. De geschiedenis van de Engelandvaarders* (2005).
- Database en hulp van het Engelandvaardersmuseum en de vrijwilligers.
- De Schakel, januari 2019, 39^e jaargang, nr. 159.
- Heimans, Sylvia, *Josepha Mendels. Het eigenzinnige leven van een niet-nette dame* (Amsterdam 2016).
- Mertens, F., *Een wereldverbeteraar in Den Haag. De Haagse ballingschap van Otto Neurath*, publicatiereeks 'Den Haag, stad van vrede, recht en veiligheid' nr. 2 (Den Haag 2007).
- Podcast over Jos Gemmeke door Mijke van Wijk op NPO 1
<https://www.nporadio1.nl/podcasts/tante-jos>.
- Stichting Joods Erfgoed, 'Ontkomen uit Scheveningen met de Zeemanshoop'
<https://www.joodserfgoeddenhaag.nl/ontkomen-uit-scheveningen-met-de-zeemanshoop/>.
- Verbaan, Danny, *Weg! Ontsnapt aan de Duitse bezetting* (z.pl. 2015).
- Vis, Carlijn, *Verzetsoma. Het verhaal van de laatste vrouwelijke Engelandvaarder die nog leeft* (Amsterdam 2015).